

ՆԱԽԱՂԱՆՑԻՆԵՐԸ ՄՈՍԳՈՓԻ «ԶԻԺՈՎՍԿԻՑ ՓԵՏՎՈՌԻ»-ԻՆ ՄԷՋԸ ¹⁾

(Պատկեր իրական կեանքից)

Աչքդ սիրելի «Զիժովսկիյ փատվոռի»- ինա փոքրագործ
ժամանակ մերտեհեցն ենա կմուտնդունը, Նախշվան էկածի խա-
տար կըլաս. չիկտիմ, էկեր իտա փատվոռին չիլարնը՝ Բնչ պիտ-
անէին աճար մեր նախշվանցիները, ուտէիս պիտ էրթային.
պերեքէթ վերսին «Զիժովսկին» կայ որ, տարին էրկու անգամ
ալ ըլանը՝ սեզօնի ժամանակ փաշթի տանն բարեկամներու
կոչանուս հոտ:

«Զիժովսկիյ փատվոռի»- ին փասթայաթննր չլէննե-
րը պելլի է խօ օլ էդածները՝—Մմերուկէիօլ Սվանէսը, ձու-
թօլ Գիրգորը, Նազպուռօլ Մանուկը, Նալբայօլ Ղազարոսը,
Զաքօլ Սաղաթէլը, Սապխասօլ Սերոբը, Մօտնր Քալվալեն
Միշան, Զարչիօլ Պառիսը, Մալլուսօլ Ֆետեան, Կառածօլ
Կոչիլ ու տահա շատ շատեր: Շտէ ասոնք ամենք թօփ ըլաննը,
Բնչ կուզիս, Նախշվանի պէս պան կըլայ «Զիժովը»- համա
իտա Տիլիկօլ Քարուել կասիննը, ինա Նախշվանի իզվէսթնր
պաղիրկեանը, ճանըմ կիտիսքի Մոսքօֆ կուքայալ, համա տա-
րա «Զիժով» հէչ ռաստ էկած չիմ ուտէիս կրկայնի իտա մար-
դը՝—չիմ հասկընալ, շտէ նայալ էկէր հոս ըլարնը՝ թամամ
կըլար, գերէ մեր աս թուզերուն մէջը կիտիսքի խիստ
կվայլէր:

Մէկ օր մը, փոքրագործ ժամանակ իրկվան սեմթ սահա-
թը ասպէս օխթներու մօտիկ կուքամ «Զիժովսկիյ փատվո-
ռի» ու չիտակ աղլի ձութօվին Գիրգորին նօմնոր կմուտնում.
Կնայիմ սամալարը զիմացը առած՝ նստիլ է մէյնակ չայ կիմէ:
Նենա մտածօվս համան ինքը, — «Օ՛, պարն էկար, Մարկոս» —
կասէ: Անալ ասիմ որ, օրինաւոր տէյլնի վտճառականը նենա
մտնողին հէչ ատպէս չուճողունիլ, տէյլնի մարդը մինչև իրեն
«պարև» չասիսնը, չէքի ատպէս առջևէ օ՛ճնէր անել, —մէմը

¹⁾ Նոր-Նախիջևանցոց բարբառով այս պատկերը՝ գրել
անցից շատերի խնդրանօք:

վրաս պիլէ չի նայիլ, կիտիսքի նես մտածդ զսամեջաթ չանիլ ու խորթուսուտ քնիժքան հանած մէջը կնայի. ասով կուզէ ցուցունել քի, խիստ սուտիօզնրյ մարդ է տէին, անկիսէ որ, իտա ամեն արածը Ֆոռս ասիմ, ճամալլամիչ ըլալ ասիմ՝ իտա սոյ պան է շտէ՝ էյ, ինչ ալ ըլանը՝ ինչ պիտանիս, ատ մեր Նախլվանցիներուն ատեթն է, բնութքի սոյ պան է՝ տիժար է փոխելը:

Համա աս մեր ձութովին սոյ՝ «Օ, պարե եկար» ասողները՝ փակալովնր պոչ պողազ մարդիք կլան, ցորեկով շտէ չուաքի Մոքքով էկիլիննը, ատեթը տեղը տնելու համար կերթան Նղովին, Կարճովին, Թողօտովին, Խումախճիօլին, —մէկ խօսքով «Չեղքասքիլ փերէնուքայի» նախլվանցի հայերուն խանութը կմուտնուն, կտոր կտոր շխաթօի համար մէկ քանի խալեմ պարի կրկրին ու էղաւ կնաց, ատով տացա խըռիթը կվերջանայ. իրկուներն ալ ինչ թող անին, Նօսեղը նստած մարդու ճամբայ կնային, որ պոչ կալածիով ժամանակ անցունուն:

Ինչ էրկունցունում, նես կմուտնումնը ալլի մարդը խուն. տումէն ինչ արածը չիկտէ. ես ալ տալա էկիլիմնը խիստ սուռաթիւն հարսաթ էի ինչ. ես ինծի համար փորի ցաւ ունէի, էկիլ էի տարա պարի ծախիմ տէին ու թահմին կանէի որ, մէկ քանի խալեմ պարի կլինէ ու ես ալ մէկ քանի քապիք ստաք կվաւտիմ տէյիս: Համա աս մեր պոչ պողազ Գիշորը ատալէս պաներ հասկընալ կուզէ որ, ինչ ասէնը աղրկ է, —շտէ քեզի ասիմ՝ մըտիկ արա:

—«Ախբարս, ինծի պարի պէտք չէ, կիտիս խօ՝ սա Մոքքով կուքաննը՝ ատեթը տեղը ըլալ տէին է, ենէ հնչ պարի պէտք չէ Աստուածտ սիրիս, ամեն օր վայաժօռննրը մեզի կուքան չեչիթ-չեչիթ պարիներով, ինչ խարճ, ինչ խաւարճ, ամեն պան տունէն զարազ կուտանք. շտէ մէկ-քանի խալեմ մասութեալօյ պարի պէտք կըլանը, Մոքքով կուգաս ու մեժտու փողօլիմ քիչիմը բարեկամներուտ կտեսնուս՝ ժամանակ կանցունուս, չենէ Մոքքով քալու հէչ Նատալնրստ չիքայ: Ան պարիին լաֆը, ախբարս, մէկ քովի տընինք. արի մէկ սթաքան չայ ուլում ու նստինք լաֆով էկլեմիչ ըլանք»:

Սա ալ, շիտակս ասած, հէչ ժամանակ չունէի տարա պոչ լախաւտին մտիկ անելու, զերէ իտա «Զիժով» էկիլիմնը, կուզիմ որ մէկ քանի միշտերիններու տահա էրթամ ու պարի ծախիմ:

—«Չէ, չնորհակալութիւն ախբարս, ժամանակ չունիմ, մէկ քանի տեղ տահա պիտ երթամ» —կասիմ ու տուս էլլել կուզիմ:

—«Տէ, պոչ պաներ մի ասիլ, էքսթռնիլ պան չիքայ չինիս, վաղը կերթաս տայ. արի նստինք էկլեմիչ ըլանք» —կասէ կենէ մեր Գիրգորը:

Ինչ էրկունցունում, եախայէս պւնիլ է՝ ապուլ տալ չուգէ, միճեքեթ կեցիլ իմիչ. հաստ խալֆայ էղածը ատկից պելլի

է, հասկընալ չուզէ որ, ժամանակ տաւած պանտ—օսկի է. հերկելէ փեղեկնք տաս, ես հարսածք քալելիմ ինչ քու անճոռնի-սուռաթիւտ և կամ քու պալապան քիթիւտ. ես քեզի պէս պոչ պողպաններէն ինչ ֆայտայ ունիմ. Վֆայտաւրդ կեմիլին տիրեքընը սիքալիր... կասէ տաճիկը,— խորթ չէ ինչ. քուպօշ լաֆտ ինձի հաց կուտայ ինչ:

— Վերաբա, սուտաւփօյլաթվիյեմ կըկենայի համա, հէչ չիմ կընալ. առպէս խիստ էկածս կուզիսնը, վաղը իրկուն կուքամ, ասօր ետիաս ապուլ տուը, ախրաբա—կասիմ ու պատասխանի չնայած՝ կտակս կառնում տուա կելլիմ նոմնոէն. սահաթս կնայիմ թամամ ութն է:

Ինչ սոյ տասսատնիի քալու պան է ախու. մէկ սահաթ ես տարա նոմնոր նստիմ նափոասնի, հարցուր ֆայտայ ունեցաւ տէին. միտքի մէջ պաթած ինքս ինձի նեղանալէն քառիտօռէն կանցնիմ, կնայիմ, տիմացս քամիսխաննո կիրա կուը կէլլէ.

— Վրտեխէն կուգաս—կհարցունէ ինձի:

— Շուրթովին նոմնոն էի. կնա էկեմիշ էղիր հետը, գե. բէ մէյնակ է լաֆի մարդ կփնտռէ—կասիմ ես կիրակոսին.

— Վ՛, խորթ կասիս, էրթամ տայ—կասէ կիրակոսը ու շիտակ կուսուտնու շուրթովին նոմնոր:

Աս քամիսխաննո կիրակոս ասածն պատմիմ ծեղի ինչ սոյ մարդ էղածը. Ինքը 60 տարեկանէն աւելի սթաորյ խալասթեաք է, պալապան ծմերուկի խատար կօխով, քէ ինկած մազով, սուռաթը օրինաւոր քամած մտծունի տոպրակ, միրուք պըլըն ալայ-մալայ թրաշ արած, կարճ պոյով մէկ իսան. էրեւսին վրան ճամը տեսօք քիթն է միայն՝ մեծ ու առնօլի քիթի պէս՝ ծարը կլոր էկած. ինքն իրեն խիստ կենճ թահմին կանէ ու ծերանալ հէչ չուզէ: Ժամանակով մեծ գործեր արիլ է, ամեն Մոսքով էկող հայերուն պարի ծախել տուողը՝ տան է էղիլ է. մեր Նախչվանցիներուն ալ՝ հաւալաթմիշ ըլալու թիաց և կամ ժիվօյ պարիի աղէկ չեշիթը տարա քովը կըլայ եղիլ է: Հէպէթ՝ ան ժամանակները մեր կիրակոսը կէնճ էր՝ խուսուռմիշ կըլար ու մեր Նախչվանցիներուն ալ խուսուռմիշ կանէր. էյ, ասինք մերոնք ալ ատ սոյ պաներ չսիրող մարդէք, — սլօվօմ փիճը կուռունքը կկուռնէր: Շինխ մեր կիրակոսը ալայ-մալայ փոխելի է, մեքամ ժիվօյ մեռել կտուի է, թախեթէն ինկած՝ անճախոր ոտքի վրայ կքալէ, փաւիդիվիլը մէկին մէկալին նոմնոր կուսուտնէ, ու հա՛յ կիտի ժամանակ տասիլն, շախաներ անելէն հինութիւյ պաներ կպատմէ: Մեր Նախչվանցիներուն ալ չտէ էկինճէի մարդ պէ՛տք է խօ,— վրան խնտալէն, մսխը անելէն կկենան,— մէկ խօսքով՝ ինձ Նախչվանցի մէկ կալաճի ունի,— չուներ ծերանանը՝ հալխին մասխարայ կըլայ տէին, ասալ իսկը իտա է չտէ:

Շուրթովին էլլալ շիտակ Նախչվանցի Նախչվանցի նոմնոր կնացի: Նես կուսուտնում կնայիմ ստօլին կլոխը մէկ տաս հաս:

մարդ նստած, սամավարն ալ ստօլին օրթան դրած՝ կենէ լաֆ է պանը. ինքը Խաղարոսը տիվանին կռնակին ետաթա- միչ էղած, փառաւորեալ չաթալ մերուքը փռած՝ նստիլ է։— Պարիրկուն, — կասիմ ու Խաղարոսին ծեռք կուտամ, մեկալոնց ալ օպշչի փաքլոն կանիմ։— Աստու պարին քեզ, — կասէ Խաղա- րոսը ու ինծի ալ հրամեցէք կանէ նստելու ու մէկ սթաքան չայ կուլէ։

Չայ տիմացս կքաշիմ ու չորս թիս կնայիմ՝ տասաստնիիս կերթայ. ես էկիլիմ պարի փռնտլակաթ անելու, համա հէչ հնար չիքայ մէկ ճուղապ ասելու, գերէ նէուտոպնիյ է, ամեն մարտ իրեն սեքոէթը ունի, վտապվը չորս քովտ ալ քաննրուտնթննրտ նստած ըլաննը՝ մարդ պան ասել կկրնայ։ Սուս ու փուս՝ մունն կտռած՝ լայլած կնստիմ ան միտքովը, որ քիչիմէն պեքի մը կամաց-կամաց նստողները սիքտիր կլան ու ես ալ իմ պանս կտեսնում տէին։

Խաղարոսը մեր կենն վաճառականներէն է, գործերը պլնսթնաշչիյ, նոմայ խռիթ անող. պօշ լաֆ անողներ հէչ չէր սիրէր համայ, ինչ թող անէր, փախ տար ինչ, — իրենք կուքա- յին ու պատ պատ կչարկէին։ Խաղարոսին էնկ սիրած ուտա- վոլսթվին՝ աղէկ ուժին անել էր. սահաթը մինչև տասը կը- նստի նոմճոր ու անկից մէկ քանի բարեկամներու հետ կեր- թայ սքրոմնիյ սօյէն ուժին կանէ «Սլապնանսքիյ Պազաո» և կամ «Այլփեն-Ռոգ» ու կենէ չիտակ նոմճո կուքայ պառկելու։

Ես նստիլ իմ մտիկ կանիմ ուրիշներուն կալածին. մէկինալ լաֆը գործի թիաց չէ. մէկը կասէ՝ «արի կանանչ սթոլ պանանք, թուղթ խողանք», — մէկալը «չէ, արի «Օմնն» էրթանք, հածէ՛, նոր պարիներ կան» — կասէ. ժեքումը՝ «արի՛ «Եառ» էրթանք քէֆ անինք», — յորսումը զօռ կանէ Խաղարոսի քի «ասօր նը- չանվածս համով կապուտայով միս էփիլէ ճամբաներս կնայի արի՛ մեզի էրթանք» տէին։ Մեր Խաղարոսը խօթնայ նեփոռչ, համա աղ քիչերը սարսափելի կլօխը կցաւէր ու ամենքին աթ- քազ արաւ ու սիքտիր անելու կնայէր, որ պառկի քիչիմը ռա- հաթլամիչ ըլլայ տէին. թուղթ՝ վոսոպնննոստի հէչ չէր խա- դար։ Ես նստած տեղս կնեղանամ քի, մէկ ալայմը հերկելէներ էկիլին նստիլին — ինչ իրենք գործ կանին, ինչ ուրիշին կուտան անելու. սահաթս կնայիմ 9 էն անցիլ է. հայ ձեր հէրը անիծած, կասիմ միտքէս, մէկ սահաթէն աւելի նստիլ եմ սատեղը, մէկն ալ տեղէն չելիլ։ Չայս կէսը խմած կէսը չիխմած կելիլ տեղէս պարս մնայ կանիմ Խաղարոսին հետ ու կշտկնամ դէսլի տու- ուին, կնայիմ, ինչ կնայիս, էտնէս մէկալոնքալ կելիին տեղերէն. հայ ծեռ հէրը անիծած, կասիմ ինքս ինծի, հերկելէ պօշ պո դաղներ, ապան ատէն ծութի պէս նստիլ էիք, մէկ պան չէր ինչ, չարէկ սահաթ առջէն թող էլլէիք տայ որ իմ մէկ սահաթ նստածս նաֆիլէ չիլար տայ։

Հոսէն կելիմ Չաքօյին Սաղաթելին նոմճոր կերթամ.

սահաթը արթիւ իննուկէսեր կլայ: Նեա կմուտնում, կնայիմ նոմնոը լուս-ճարակ կառած, կանանչ սթուը նոմնոին օրթան քաշած, չորս քովը վեց-օխթն հոգի նստած «թռինք» կխաղան. մէջերը կնայիմ մեր իզվեսթնիյ քառթեօմնիք կալէթով Պօղոսը ու Ալմազով Իլիւշ ազառթ կտուած կխաղան: Կամաց՝ մէշաթ չանիմ տէին—«պօրիբկուեա» կասիմ ու մէկ քովի կկայնիմ քիչի մը սէր անիմ տէին. ամենքը միտքի պաթած՝ կալանի անելու ժամանակ չունին, սուռաթները սուռիօզ-նի, վերայ արծաթ, թուղթ, օսկի ստակ՝ մէ՛մը կուտան, մէ՛մը կառնուն: շանտանին տակնալ կնայիմ պախլայ ստակ դրած է, ատոր նախշվանցիք «թումպա» կասին, այսինքն զաքուաքայի խարճվան ստակը կհանին: Կէչիմը անթին կնայիմ մեքատ պախլայ սթուի վրայ չեչիթ-չեչիթ զաքուաքաներ տրած, խայվար, չիլմ, սառտին և այլն, օրթան մէկ պուլթիքա ռախի. ատկից հասկցայ որ, իտա նստածներովը եւս պիտի լուսացունուն, եւս չենէ էնկ քիչը սահաթը մինչև 4—5 պիտի քչէ: Անալ տսիմ որ, քաշած փափիհոռններուն մուխը նոմնոին մէջը պատի պէս կայնիլ է, փոսթը նեֆէս տունելու պան չէ:

Չտեսնած պան է, որ մեր նախշվանցին Մուքոֆ քայ, ու մէկ քանի քիչեր թուղթով չի լուսացունէ. հէպէթ շատ պան չին խաղալ համա, կեհէ շտէ 100—200 և կամ աւելի ալ տարւածները կպատահի: Քաննշնօ, պանը տարելուն կամ տարվելուն վրան չէ՛, էկլենճէի համար շտէ խաղը կլան, չլթօ՛շ թաքօյ. բայց, ախբարս, անալ կայ որ, ախռ ատ չեչիթ էրկան թուղթերէն մարդուս առողջութիւնը եօխ կլայ, պօռը նեֆէս առնելէն ու մուխին հոտէն մարդուս նեստին ան ինչ կլայ ան... Ատ հոտած թուղթէն չէ՛ր ինչ, Պաթըռին օրթին Մախսումը, Աստուած օղորմէ հոգուն, խոցեցաւ ու անպէս անբաղդ էղաւ: Ես կզարմանամ, որ մեր նախշվանցիները Մոսքոֆ կուքաննը խուտուռմիլ կլրան, առջևնե՛րը կանցնի. կընիկ, սեմմիստվա՛յ ամեն պան վոնմննիյ ուտավօյլստվի հետ կը փոխին...

Մէկ կէս սահաթ սէյր արի տացա թուղթ խաղացածները ու պարեմնայ չարած պիլիսըզ սօյէն տուս էլլայ Չաքովին նոմնոէն. սահաթս կընայիմ տասն է: Սարսափ նեղացած, հաւէսըս ալայ-մալայ կնացած միտքի պաթած ուշիթ արի տահա չքալելու, չիտակ տուն էրթալու. ինչպէ՛ս ախռ չինեղանաս, փամիլոյթէ, էրկու-ժեք սահաթ նոմնոէ նոմնո քաշ քաս քաղցած փօրով, ոռաստ էկած կոծօյտ հոտածին աղալիս, պաղատիս, փաշթի ո՛տքը ինիս պարի կընէ տէին, ու վոնզուլ-թաթէ մէքատ գործ չարած, մէկ քապիք չվաստրկած, նափոնանի բերան հոգնեցունուս, սիրտ մաշիս,—չէքի նեղանալ,—աճաք չիս հիւրնտալ: Շտէ՛ քեզի «Հիծով», շտէ՛ քեզի նախշվանցի քուհեցներ, էկէր աս է ձեզիմէն տեսած ֆայտասնը, աչքըս լո՛ւս: «Հիծովի» ատեթով սահաթը 10-էն էտն նոմնոները քալելը, ամօթ ասիմ ամօթ չէ համա, սքառէյ վսեվս

Ֆայտասարդ է, զերէ մէկինալ նոմնոր չիս կուտնուլ, որը թիաթո, որը «օմօն» «նառ» ու աս սոյ տեղեր քալ քալու կնացած կըլան: «Զիթովն» էլլայ մեքատ ժիվնիք առի ու շիտակ տուն էկայ:

Կինմարդս տուռը պացից ու, իմ սիրտիս նեղացածը չօք-տիլ, վրան տահա տաքտեղ կուլէ ու կհարցունէքի «ինչպէ՞ս էր ասօր գործերտ»: Ես ալ նեղացած վրան կկանչիմ:

— «Մի հարցունուլ, փաժալըստայ, եօ՛խ թողլան իտա նախշվանցիները, տաքա մարդին զայիլ, որ տացա պարի ծախիս ու մէկ քանի քապիք վաստրկիս. վերիսա պարի՛ պիտտաս, անա լեռաթուի համար կառնում, պիտ ասին, «պարին սթացածով» ստակը կըխրկիմ» պիտ ասին ու վեցօխթն ամիս առանց վեքսիլի ստակս պիտ պռնին ու վերջնալ հինգ փոա-ցննթ պիտ կոտուին ու օղորմութին տուածի պէս ստակս պիտ տան. ես մահ չիմ հանիլ տացա ստակինալ ու իրեց սուռաթին ալ վրան: Ատպէս, լեռաթուի համար» պարի կնելէն ետե ես պիտերթամ նորէն տարա վոտքը պիտինիմ, փոասիթ պիտ անիմ որ պարի կընէ. լուչի կերթամ նողային, խազախին ուս-տուսիթ կանիմ ու կը ծախիմ, չնմ տարա քիթին շուրը քա-չիմ:

Կինմարդս կնայի որ նեղացածիմնը, սուսսօյէն պերանը չիպացած ուժինը տիմացս կը բերէ ու ինքը կերթայ սփալլ-նին տողըը նայելու: Ես շուտ մը թեզ ուժին կանիմ, քիչիմալ քազէթ կկարթամ ու կերթամ պառկելու, որ իտա ննիռի-յալթնիյ պտները շուտ մոռնամ տէին:

Մեկալում օրը սապախթան. սահաթը 9-ին ես արթիս «Զիթով» էի, նոմնոները կըքալէի, համա որին տուռը շթու-չաթ չանիմ, ծան չին հանիլ. առ ասելէ քի, քիչերը ուշ պառ-կիլին: հոս-հոն քալ էկիլին ու սապախթան մինչև տասը քուն պիտլան: Նաքանեց մտայ նազպուռովին նոմնոր. կնայիմ սամալարը տիմացը արթիս չայ կիմէ. պարե տուի ու նստայ, նայալ ինծի մէկ սթաքան չայ պատիվ արաւ. ես անքան տա-րայ չային հարսաթ քալած չէի, իմ փոքիս ցաւը պարի ծախել էր. մեծտուսիռոչիմ ես տարա կխնդրիմ որ ինծիմէն պարի կընէ:

— «Ձէ, ախպարս, իտա պարիի լաֆ մի անիլ, ես Մոսքոֆ խրուիթի տէին էկած չիմ, փոսսթը ատեթէ տէին քուքանք չաէ, նու մեծտուս փոսչիմ մէկ քանի խալեմ պարիալ կառնում չաէ»:

— «Մանուիլ Քառփովիչ, մէկ ապոասչիկննրս նայէ, իրիստ փանն կուտամ, փոնամը ծախիմ տէին մէծ ուստուի-կա կանիմ, փաժալըսթա, փատտեռժաթ արան»:

— «Ձէ, ախպարս, պարի պէտք չէ»:

Կընն ու փաթլամիշ միալ. աս նազպուռովնալ ան սոյ

մարդ է որ, մէկը ինա չէ՝ ասաց տնայ, չէ ալ կըլայ. ես տարաթեռնա բնութքը կիտիմ ախռ, ատոր համար ասօպննի փոսսիթ չարի. չայս խմեցի շնորակալ էղայ ու տուս էլլայ, շիտակ խանութս կնացի:

Իրկկան սահաթը օխթնի կենէ «Զիժով» էկայ, որ մէկ քանի շաբաթ մարդոցս էրթամ: Էնկ առջնէ մտայ Զարչիօլին նօսերը. կնայիմ մէյնակ նստիլ է մեքատ մարդ չիքայ. տնա-խօր ուտօպնիյ մամենտ կտայ, պաշլայեցի ցուցունելու ասպ-նաշչիքներս. նայեցաւ, կիները հարցուց, հաւնեցաւ պարիտ ու առանց խլափոթի զաքազ տուվից: Աս Զարչիօլ ասածս ան սօյ մարդ է որ, էրկան պարակ լաֆ անել չիտիլիլ, ինտուրիշներուն պէս շտէ Վոռիթի էկած չիմ, ադեթի համար էկիլիմ ու աս սօյ պօշ կալածիններ շանիլ կընայի պարին՝ փատ-խաղեաշչիյ ենը—կուտայ զաքազ, չենէ—չէ՛: Միմալ տարա աղեկութիւնը անէ որ, ինա մեղի պէս մանտու մարդոցմէն հէ՛չ պոնգկըլթ շանիլ ու ստակը տունէն կիտիմ չասիլ, համան կհանէ պլանը սօյէն ստակը տիմացըտ կտնէ: Շնորակալ է-ղայ տված. զաքազին ու էլլայ նօմեռէն, կնացի չիտակ Կուռածօլին:

Կզարնիմ տուռը կնայիմ «փաժա՛լոյթէ» կլսի.

— «Պարիկուն, Կռիկօնի Իվանիչ, սփոռիեզըրմ» կասիմ:

— «Աստծու պարինքես, արի նիստ, Մարկոս, Ի՛նչ կանիս, աղէ՛կ իս»:

— «Փանդ Աստուծու, քեզի հարցունում».— «մէկ սթաքան չայ».— «նիչեվո՛ւ, կարելի է»:

Կառնում դիմացս չայը ու կպաշլայիմ պարիի լաֆ անելու: Աս Կուռածօլին Գիրգորը ինթելիկենթ, չէնքով մալատօյ քամեոսանթ է, փոսսթօյ խառաքթեոով, առանց ինտուրիշներուն պէս կոտուտվելու, պարծանք ասած պանտ վրան ամենին չիքայ. մեքատ քնիժքա ունի ճակը, ինչոր մէջը կրածէնը ան կառնէ, չիկրածը հէ՛չ չառնուլ Ես ալ շտէ պա-րիի լաֆ արինը,— «հա, քնիժքայիս մէջը կրվածէ քիզիմէն պարի, վաղը ծեր սեմթը պիտքամ, կմուտնում, քեզի».— ասաց: Ես ալ քաղաքավարի սօյէն,— «շնորակալութին, որ ինծիալ մոռցած չիս» — ասի ու ատովալ վերջացաւ մեր պարիի լաֆը: Զայս խմեցի, շնորակալ էղայ ու պարեմնայ արի տուս էլլայ:

Հօսէն կեյիլիմ Մալլումով Ֆետեային նօսերը կերթամ. կնայիմ պախթէս տայա, մէյնակ նստիլ է: Պարե կուտամ, կը-նստիմ, ու պարիս փոնտլակաթ կաշիմ. էրկան պարակ սիւրտս չիմաշիլ,— «վաղը կուքամ, ինչ-ասիս պան պիտք է, կառնում» — կասէ: Հոսալ գործս ուտաշնիյ կվերջացնում, դերէ աս Մալլումով Ֆետեան անպէս չէնքով տղայ է, որ ինա զկուքամս ասաց տայ, զնաշիտ անպատճառ կուքայ, նարա խօսքը— խօսք է:

Տարամէն կեյիլիմ Մմերուկէիօլ Օվանէսին կերթամ. կընայիմ մարդը կըլվացւի, կթեմընայ ու նոր սառօզկի հազիր արիլ է:

— «Պարբերկուն, Իվան Վիքթորի, ինչ է, թիա՞թո պիտեթ-
թաս ինչ է», — կասիմ:

— «Չէ, ախարա, ասոր Թոգոտովին տունը ծան տված
իմ, «Ֆոհիշտիք» է շտէ, կիտի՞ս խօս, էկինեհէի համար քիչիմը
պիտեթթամ պիտեթթամ:

— «Օ՛, ատ աղէ՛կ պանէ, Իվան Վիքթորի, է՛յ անպէսէնը
մեշաթ չանիմ, պարեւ կեցիր», — կասիմ ու տուս կեցիմ:

Ըսմաթի, աս Ֆոհիշտիք ասած պանդ ինչ էղածը պատ-
միմ քեզի, կարթացող, փոհեզողի ժամանակ, երբ ինա Նախ-
չվացիները ամեն սեմթէն խռիթի Մոսքոֆ Թոփ կըլաննը, մեր
Մոսքոֆի խանութպան Նախչվանցիները, փառշոնտի վեշեո
կանին. ատ վեշեոներուն անպէս կըլայ որ, քառսուն, հիսուն
ու աւելի հողի մարդ թոփ կըլան ու մեր խռիթի էկող Նախ-
չվանցիները՝ փաշթի ամենքը փոհկլաշօնի կըլան. ատ վե-
շեոներուն ցելը սփեցիալնի թուղթ խաղալու համար է, ան-
պէս կըլայ՝ որ ատ վեշեոներուն 100, 200 ու մինչև 300
մանէթ տարող ու տարւողներ կըլան: Շտէ ատ սոյ վեշեոնե-
րո՛ւն, Նախչվանցիք՝ Մոսքոֆի ատեթով «Ֆոհիշտիքը» կասին.
զնաչիտ աս քիչեր «Ֆոհիշտիքը» Թոգոտովին տունը պիտլայ
ու մեր Իվան Վիքթորիը հոտ էթալու տէին հազիր կլար:

Սահաթը ութնուկէս էր երբ որ տուս էլլայ Մանրուկէի-
վին նօմերէն ու չիտակ կնացի մօտնի քաւալեո Միշային
նօմերը. նեա կմուտնում կնայիմ չորս-հինգ կէնճ տղաք նստի-
լին կալաճի կանին. մէջերէն մեր Միշան վիտեթնատը կըլայ
ու խելքին զօռ տալէն մեծ-մեծ կալաճիներ կանէ: Աս մօտ-
նի քաւալեո Միշա կասիմնը, թենթէ՛կ տղայ է, չեոեզուո
պարծնքոտ կոտոպօղ, լիւստան, ասած չասածը չըհասկցող
ու սթոա՛շնի անթիփաթիշնը տղայ է. Հետը նստար տայ,
համան կաւալայէ իրեն սուտերը. շտէ ճես ասոր ֆիլան իզ-
վեսթնը փապոհքանթին հետ Մլապեանսկի Պազաոս
ապետ արիո, կամ ճասոր մեծ աժան կինով օ հազար կտոր
պար առիւ ու աս չեչիթ սուտեր նարա քովը տայմա խիստ
չատ է: Աս սուս էղած նստիլիմ վրան կնայիմ ու միտքէս կասիմ
քի, — չորքն է իտա ասածտ. քու վոտքէդ մինչև կլօխ ինչ չիչակ
էղածդ չիկտիմ ինչ, կալալայ շուն, տահա վաղ էկած չի՞ս իտա
քու փոցներէտ. ես կիտիմքի, քիչիմը մեծցիլիսնը խելքտալ տ-
ւելցիլ է, կենէ ան խենիս ու էզիլ է:

Սիրտս կնեղանայ տարա պօշ կալաճիները մտիկ անելէն,
սուտ մահանա կանիմ ու պարեւ մնայ չարած տուս կեցիմ՝
կփախիմ:

Միշային նօմերէն էլլանը սահաթը 9 էր. էյ, ասոր
փառք Աստծու ուտաշնի օր էր, կասիմ միտքէս, էփփէի գործ
արի, պարի ծախեցի ու մէկ քանի քապէք վաստեցայ: Շինխ
կայնիլիմ «Զիժով»-ին մերտեհէին կլոխը ու միտք կանիմ ինչ ա-
նիմ տէին, — տօն էթթամ, չենէ տահա մէկ քանի նօմեո քալիմ.
չիտակա ասած, սարսափ հոգնիլ էի ու խիստ պեթեր եալ անել

կուզէի. փաթ տէին միտքս ձուլթօլին Աւետիքը կինի, ես էրեկ ախռ նարա խօսք տւիլ էի՝ քի, վաղը քուքամ կնստիմ էնկէն՝ ճէի տէին, չարը մոռնայ, քիչ մնաց պիտ մոռնայի. քսթաթի իսկը եալ անելու տեղ է ու:

Շյտակ կերթամ նոմեոր, նես կմուտնում՝ ի՛նչ կնայիս,— փոեա՛մը մարդուն նոմեոր քլո՛ւպ տաիմ, ես չենէ սապոնա՛նի տաիմ, իտա սոյ պանէ. աղբարս, մէկ 15 հոգի տաիմը սուտ չէ, մարդիկ, մէկ ալայմը պօշ պողպակներ թոփ էղիլին ու մե մեզկի հեքեաթ կասին փաօշեոնդի. տացա լաֆնալ պելլի՛մը չէ ինչ պիտայ, — իրենց խաղացած օյինները, կտուտած չուվանները, ու ասթին անթին քաշ էկածները կպատմին մեմեզկի համա ինչպէս փատոսպնի, հաւեսոյ ու պարծընալէն, կիտիսքի մեծ էրեկի պան արիլին ու աշխարք արմնցուցիլին: Ես ալ սիւեցիալնի, տացա կալաճիները մտիկ տնելու համար նստայ նոմեորին էնկ քօշան տրած աթուրին վրան ու պաշայեցի սավնիմանիմ վրանները նայելու:

Անալ տաիմ որ, սս ձուլթօլ Աւետիք ասածս հինութ վաճառականներէն է համա, նարա ամեն մէկ կալաճիէն, մանեոնեռէն պելլի է, որ ինքնիրեն զօռով սավոնեոնիյ մարդ կուզէ ցուցունելու. փալի՛թիք կուզիս—փալիթիքի լաֆ կանէ հետտ, կառուք կուզիս,—մետիցիկի փասլետնիյ նօլուստ քեզի կպատմէ. սլօվօմ, ինթելիկենթ ըլլալու մեծ փոեթննգի ունի, համա երբոր կպաշայէ ինա իրեն կենճ ատենվան Մոսքօֆին մէջ արած չարութիւնները,—փոեամը նի տա՛լ ին վզեա՛լ թափթառի լաֆեր ին:

Ինչ էրկունցունում, ես նոմեոր մտանը մեր Աւետյ Փալլօլիլը տիվանին կուսակին եաստամիշ էղած, իտա 10—15 հոգի թոփ էղած, փոեալթելներուն պաշայեց պատմելու սա պանները:

«Մէկ օր մը, ախբարս, ես, Թորմածին Կրեղո, Չառփուխին Սերոբը, մեմալ—Աստուած օղորմէ հոգուն,—կռօջօտ. Մարգարը, չորս հոգի թօփ կըլանք ու աղէկ քէֆ կանինք: Պարկենանքին էրկուլաթին էր, ախբարս, ասօրան պէս միտքս է, տուր ցուրտ պոռան էր, փոեա՛մօ նասթաեաշչիյ ձմեռ: Ես խռիթս արթիւ խալսիլ իմ ալայ-մալայ ու մեկալում օրն ալ ոէշիթ արիլ իմ ճամփայ էլլելու: Էնճամը չորս հոգի թօփ կըլանք ու առչէն չանա կնստինք ու կերթանք սքաշքային տեղը թաթօշքա խաղալու. առ տեղը, ախբարս, չորս ալ չիկտիմ 20-ական, չենէ 30-ական մանէթ կտարւինք տեսօք սոյէն ու հոնէն մաած՝ չիտակ կզարնինք «Օմօն». մէկ սահաթի խաւար կըմնանք «Օմօն». մէմեքատ աղէկ ռաբի կզարնինք ու կելլինք հոնէն կուքանք «Հոմիթաժ», ախբարս, ուժիմ տնելու: Զանեչնօ, կնստինք ատտեյնիյ քապիինի, ծան կուտանք մեր ինա, առաջ անտեղը մեքաթ աֆիցիանի թար, Կեոասիմ կասէին. նա մեզի կճաշնար, զերէ առջի էկածներս

չէր և միշտ նա մեզի փաթավաթ կանէր. կասինք Կեռասիմին, որ փոքրթվառիթնը մեզի մէկ կոտիլ ռախի պերէ, աղէկ զաքուսալով փայտանի իքոսա՝ պան. ինա ասածներս ու Կեռասիմին պերածը, ախբարս, մէ'կ կըլայ, մալատեց ա-
ֆիցիանթ էր: Եինխ՝ առ Թուամաին Կրեղը, ախբարս, կիտիս-
խօ, հօճայ տղայ է,—պալայից անեկթօթներ պատմելու,
ճամալամի, ըլլալու, ախջիկները փոքամօ խունտումներէն ինչ
անեկներուն չիկտէին. վերջէն իրենք ալ պալայիցին քուսիթ-
ներ, խաղեր կանչել, անպէս որ իտա կոաֆինը պարպածներս
չիմացանք պիլէ. մէկ կոաֆին տա՛ա զաքազ տլինք ու Գե.
ռասիմին ասինք որ փոքսքոտանթը պերէ. ինչ զաքազ
տլածներս չինխ ալ միտքս է. ախբարս, ամենքիս համար
պալխա-պալխայ մէկ-մէկ փօղցի սվեժի ծուկէ աղէկ սալ-
եանքա, էրկուսումը—պեֆ Սթրօքօնով, անժամանակը «էր-
միթաթը» սլավիթցը կար ատ պանով—ժեքումը՝ անթ-
ոնքօթ արունօտ, էրկ էրկու պութիլը պօռոտօ կինի,
մատոն, վրայէն սլաթքի, անկից էրկու պութիլը զակ-
ռանիչին շամփայն, ֆոռքտ, քոֆի՝ ամեն պան ինչպէս
որ պէտք է նը, ախբարս ամենքս ալ հարբած՝ տօյիմ կոռած
ա՛րթիս էրթալու կանք:

Կեռասիմին ասինք շօթ փաթավաթ՝ անէ տէին. քա՛ք
տումայեջ՝ ինչքան ըլանը աղէկ է,—թամամ տոխսան հինկ
(95) մանէթ: Անալ ասիմ որ, առջեւ մենք ուսլովիտցը «էրի-
էինք նեմնցի շօթ տէին ու քասիոներս ալ Կոժոլօտ
Մարգարին արիլ էինք: Էնճամը Մարգարը հանից մեքատ
ռատուժնի տլից Կեռասիմին ու հինկ մանէթնալ Կեռա-
սիմին «ВОЗЪМН СЕОЪ» ասաց պարծնալէն, այսինքն նաչայ-
Եինխ, ախբարս, կելինք տեղերէս ամենքս, համա, աս մեր
Չառփուխին Սերորը կըպիլէ իրեն պարիին, Նի՛փաչեօմ, տե-
ղէն էլլելու չուզէ. չինխ ժեքս Թափիլինք տարա վրան կլողդ
տկինք—Սերո՛ր, ել կասինք,—աղջիկներն ալ մէկալ քօլէն ի-
րենց փատոռուկային կասին որ ուզավառիվաթ անէ Սերո-
րին,—փոռթը, մէ'կ պան խայիլ չանիլ, էրկու ծեռքով ծիք
քոնսլայէն պոնիլ է՝ էլլիլ չուզէ տեղէն: Եինխ ինչ անինք,
տա՛աթնալ Թամամ 1-է, հոսէն կուզինք «ВО ЧТОБЫ НЕ СТАЛО»
փոռթիթիտցը լալ «ճառ» էրթայ. էրկան պարակ միտք չա-
րած, կպոնինք մեր Սերորին քոնսլայէն ու ժեքս մէկ տեղ
կվերցունունք պիտտանինք. իտա միշտթին մեր Սերորը կու-
զէ սթօլին վոտքէն պոնիլ համա, չի կրնալ՝ սքաթեղիին
ծարէն կպոնէ ու ինա քաչածնու սթօլին վրայի ալայ Թանկ-
նոց փատուտը ճանկըլ—ճնկըլ վար Թափաթը մէ'կ կլայ: Հա՛յ,
քու հերտ անիծած կասինք ամենքսալ,—նետաոմ ֆամիլեան
Չառփուխով է, իտա արած պաննալ օրնաւոր չառփուխի պա-
նէ համա Սերորը անպէս հարբիլ էր որ, փոքամի ինքնիրեն
մալիմ չէր: Համամ «Հոմիթաժի ալայ աֆիցիանթները Թոփ
կըլան, ախբարս, մեր քապիները, ծան կուտան ուփոռալ-

լեայուշէրին: Մենք ալ համան կասինք Մարգարին, որ սուս-
փուս հանէ իտա կոտուած փաստարկն ստակը տայ, Սերորնայ,
— չէ՛, կասէ, միճերեթ «Я знаю» կկանչէ, ճեպէն պումմա-
նիքը կհանէ ու էրկու հատ հարուրնոց կտրնէ ուփոռավեա-
յուշէրին տիմացը: Ուփոռավեայուշէրն ալ խիտ շէնքով
մարդ էր, պլակառօտնը սօյէն մեքատ հարիւրնոցը ետ կու-
տայ ու առանց սքանտալի իտավով ալ կկերջանայ պանը:

Երեսն «էոմիթածէն» էլիլ ինք լիխաչ պիտ պունինք
«Շառ» էրթալու, համա, կուզինք անպէս անել, որ ութն հո-
գի մէկ չանային մէջ մէկնինք. կնայինք, ժեքատ սե՛րիյ ծիով
մեքատ թռօյթայ կայնիլ է ո՛ր, փոնա՛մը շի՛թ: Ի՛նչ էրկուն-
ցունում, 15 մանէթով խայլ կլայ «Շառ» տանելու. չինխ,
ախբարս ինչպէ՛ս անինք որ ամենքս ալ մէկնինք, — առջևէ
կնստեցունունք աղջիկներուն, մենք ժեքս ալ, ես, Թոռմածին
կրեղը ու կռծոյտ Մարգարը կնստինք տիմացները, Չառփու-
խին Սերորին ալ կպառկեցունունք կոնտալայէն չանային մէջը,
զերէ նստելու պիտ չի կրնայ, — ու «Всё ждал» ասածներս ու ծի-
ներուն թռածը մէկ կլայ: Տեսօք լուսինքալու քիչեր էր, հա-
ւանալ տեսօք մառօզ, — կէս սահաթէն՝ թամամ 2-ին կհա-
նինք «Շառ»։ պան ուսել աքանչաթելնը չինք կրնալ. ճեմը
ժէք-ժէք հատ տեսօք փունջ կկամինք, վրայէն ֆոռկտ-
անկից ծան կուտանք «Пятанский хор», տեսօք ցիկանքա-
ները մէկ քանի պան կերգին, մեզի վեսելիթ կանին. 25 մա-
նէթ, ախբարս խօռին կուտանք, 15 մանէթ կկրած պաներուս,
5 մանէթ ալ աֆիցիանթի՝ շվէյցառի նաչայ ու կկլինք
տեղերէս, կենէ կնստինք ան թռօյթան ու չիտակ «էոմիթած»
քչիլ կուտանք. թամամ սահաթը ժեքին կհասնինք «էոմիթած»
ու հոնալ նօմնո կպունինք քիչեր կպառկինք: Սապախթան,
ախբարս, սահաթը 10 ին տեղերէս կեկլինք, կլօխներս անպէ՛ս
կցուի որ, փոօ՛ստը փաթլամիլ կլայ. աղջիկներուն տառ-տառ
մանէթ կուտանք կճամբինք ու ինքներս ալ պախչա-պախչայ
«Չիժօվ» կուքանք: Սլօվօ՛մ, իտա ուտավօլսթիին մեզի
կնստի 300 մանէթէն աւելի:

Մինչև որ ձութօվին Աւետիքը վերջացուց իրեն պատմու-
թիւնը սահաթը 10¹/₂ էղաւ, մտիկ անողներէն 4—5 հոգի
արթի կնացիլ էին, ես ալ պարևմնայ արի ու տուս էլայ
նօմնոէն:

Շտէ՛ քեզի, կարթացո՛ղ, իմացի՛ր մեր նախշվանցիներուն
«Չիժօվսկիյ փատլոռի»-ին մէջը խաղացած օյինները ու Մոս-
քօֆ ի՛նչ-սոյ պարիի համար խռիթի էկածները...

Քաննչնօ, նացա մէջը կան մէկ քանի հատ շէնքով, խե-
լօք ու սքոսմի մարդիք, բայց իմ աս գրածս նացա քա-
սաթցը չիալ:

Ղ. ԳԵՄԵՅԷՃԵԱՆ

1 Յունուար 1904 թ.

Մոսկուս